

СПЕЦЫФІКА КОМПЛЕКСНАГА АСЭНСАВАННЯ ГІСТОРЫІ І СУЧАСНАСЦІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ ПАЧАТКУ XXI СТАГОДДЗЯ

А. У. Сузько,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
УА “Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: suzko-1974@tut.by

В статье выявлены традиционный и новаторский компоненты и уровни их взаимодействия в аспекте художественного комплексного отражения белорусской истории и современности в прозе отечественных авторов Л. Рублевской, Ю. Станкевича, В. Мартиновича. Используя приёмы современной литературоведческой компаративистики, автор статьи исследует своеобразие авторских подходов к осмыслению истории и современности в произведениях названных авторов, к созданию уникального национального образа мира в них. Подчеркнуто, что Л. Рублевской, Ю. Станкевичем, В. Мартиновичем создан целостный, в органическом единстве прошлого и настоящего, концептуальный образ Беларуси.

Ключевые слова: история, современность, концепция, национальный образ мира, художественная реконструкция, фантастика, авантюрно-приключенческий роман.

THE SPECIFICS OF A COMPREHENSIVE UNDERSTANDING OF THE HISTORY AND MODERNITY IN THE BELARUSIAN PROSE OF THE EARLY XXI CENTURY

The article reveals the traditional and innovative components and the levels of their interaction in the aspect of the literary complex reflection of the Belarusian history and modernity in the prose of national writers L. Rublevskaya, Yu. Stankevich, V. Martinovich. Using the techniques of modern comparative literature, the author of the article studies the originality of the writers' approaches to understanding history and modernity, to creating a unique national image of the world in their works. It is emphasized that L. Rublevskaya, Yu. Stankevich, V. Martinovich created a holistic, in the unity of the past and present, conceptual image of Belarus.

Key words: history, modernity, concept, national image of the world, literary reconstruction, science fiction, adventure novel.

E. V. Suzko,

candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named I. P. Shamyakin
E-mail: suzko-1974@tut.by

Уводзіны. Творчы дыскурс Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча засведчыў вызначальную тэндэнцыю ў развіцці беларускай літаратуры пачатку XXI стагоддзя, калі ў межах аднаго мастацкага твора суіснуюць, а дакладней функцыянуюць на адным эстэтычным узроўні, як два ўзаемадапаўняльныя і адначасова самадастатковыя элементы, два часавыя зрэзы, два аспекты мастацкага бачання перспектывы развіцця беларускага нацыянальнага быцця – гісторыя і сучаснасць. Назіраецца таксама цікавая тэндэнцыя, калі гістарычны і сучасны аспекты творчага мыслення азначаных аўтараў у іх маналітным адзінстве падпарадкаваны задачы мастацкага адлюстравання быцця беларусаў у яго цэласнасці і канцэптуальнасці, калі, напрыклад, негатыўныя для паўнацэннага нацыянальнага быцця падзеі мінулага, што нарадзілі балючыя ментальныя комплексы, становяцца дыягназам нацыянальнага быцця ў сучаснасці, а змадэляваная ў творах сучаснасць патрабуе вяртання да мінулага, да гістарычных падзей.

Мэта і задачы. Мэта артыкула – выяўленне традыцыйнага і наватарскага кампанентаў і ўзроўняў іх узаемадзення ў плане мастацкага комплекснага адлюстравання беларускай гісторыі і сучаснасці ў прозе Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча.

Метады і матэрыял даследавання. Выкарыстоўваючы элементы аналітычнага і параўнальна-гістарычнага метадаў літаратуразнаўчага даследавання, аўтар артыкула вызначае спецыфіку мастацкага адлюстравання гісторыі і сучаснасці ў іх быццёвым адзінстве ў творчасці азначаных аўтараў.

Вынікі і іх абмеркаванне. Беларуская проза пачатку XXI стагоддзя, прадстаўленая шматлікімі творчымі постацямі, сярод якіх значнае месца займаюць Л. Рублеўская, Ю. Станкевіч, В. Марціновіч, рэпрэзентуе розныя падыходы да мастацкай рэканструкцыі айчыннага мінулага і выяўлення сучаснасці. Кожны з названых аўтараў па-свойму арыгінальна стварае вобраз гістарычнага быцця беларусаў у адзінстве мінулага, сучаснага і будучыні, дадае новыя аспекты ў створаны ўжо беларускай літаратурнай традыцыяй нацыянальны вобраз свету.

Калі творы Л. Рублеўскай уяўляюць сабой мастацкую рэканструкцыю беларускай гісторыі самых напружаных і вызначальных для станаўлення нацыянальнай ідэі, нацыянальнай дзяржаўнасці перыядаў, напрыклад, мінулае часоў Полацкага княства, Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, станаўлення беларускай дзяржаўнасці і фармавання нацыянальнага духу, нацыянальнай ідэі ў асяродку беларускай інтэлігенцыі пачатку XX стагоддзя, часу культуры асобы

Сталіна і савецкай эпохі, якая знішчыла ўсё нацыянальна вызначальнае і стварыла новы тып грамадзяніна без нацыянальнасці, радаводу і гісторыі, без памяці, то творы Ю. Станкевіча і В. Марціновіча можна назваць гістарычнымі ўмоўна. Але, тым не менш, гісторыя ў канкрэтных падзеях, фактах, асобах прысутнічае і на старонках іх твораў, паколькі без ведання сваіх вытокаў, пачаткаў нацыянальнай ментальнасці немагчыма стварыць пераканальную, па-мастацку праўдзівую гісторыю сучаснага быцця беларусаў.

Ю. Станкевіч і В. Марціновіч звяртаюцца да мінулага ў тых выпадках, калі неабходна растлумачыць пэўную сацыяльную, маральна-духоўную з’яву сучаснасці, абгрунтаваць характар героя, знайсці вытокі яго ўчынкаў, пацвердзіць яго тыповасць і г. д. Так, Ю. Станкевіч у кнізе “Шал”, якая ўяўляе сабой цэласны твор пра нашых сучаснікаў, пра паталагічныя станы беларускага быцця, анамаліі ў ім, звяртаецца да гісторыі зусім недалёкай, дакладней падзей XX стагоддзя. Як, напрыклад, у апавесці “Лавец святла поўні” да падзей Вялікай Айчыннай вайны, часу масавых рэпрэсій. Для пісьменніка было важна паказаць, што вайна фактычная і вайна ўмоўная, вайна са сваім уласным народам, як гэта было ў часы сталінскага культу, – гэта злачынства не толькі супраць чалавечнасці, але і супраць працэсаў нацыянальнага самасцвярджэння, нацыянальнага самавызначэння, а значыць, і будаўніцтва будучыні для канкрэтнага народа і агульначалавечай супольнасці. Так, герой твора, умоўна названы Сплюшкам, мог бы стаць славытым беларускім антрапологам альбо этнографам, але з прычыны вымушанай эміграцыі, абумоўленай хаосам вайны, апынуўся ў Паўднёвай частцы Цэнтральнай Афрыкі, вывучаў мясцовыя плямёны, іх матэрыяльную і духоўную культуру, дзе і загінуў. Такім чынам, гісторыя ў разуменні Ю. Станкевіча – важны ідэястваральны, праблемастваральны фактар нацыянальнага быцця, у якім – карані вострых сучасных праблем.

На лёс Антона Лашкевіча з апавесці “Пераход” карэнным і згубным чынам паўплывала адна з падзей агульнасавецкай гісторыі – выконванне ім інтэрнацыянальнага абавязку ў Афганістане. Вярнуўся адтуль, здаецца, фізічна і псіхічна здаровым, але спрацаваў эфект запозненага выбуху (як вядома, зброя часоў вайны можа доўга ляжаць у зямлі, маўчаць і чакаць патрэбнага моманту): праз 20 год абудзіўся да жыцця вірус лепры, набыты ім у Афганістане. Страшная і незнаёмая хвароба прымусіла героя задумацца надсэнсам жыцця, як нечаканая эпідэмія альбо катастрофа, што, як здавалася, ніколі не дайшла б да Беларусі з прычыны сваёй экзатычнасці, рабіла гэта неаднаразова не толькі з беларусамі, але і прадстаўнікамі іншых народаў. Асобны чалавек, цэлы народ, краіна, чалавечтва аказваліся элементарна непадрыхтаванымі да такой сітуацыі. Адсюль вынікае драматызм быцця, якім прасякнуты творы Ю. Станкевіча. Усведамленне героем сваёй хуткай і непазбежнай смяротнасці, вымушанай і драматычнай адзіноты, справакаванай імкненнем не заразіць страшнай хваробай родных, інтэнсіўна ўплывае на яго разуменне справядлівасці, стымулюе ўнутраны матывы героя да яе пошукаў. Таму ён актыўна змагаецца супраць зла ў выглядзе вытворчасці наркотыкаў і гандлю імі альбо злачынных рэйдарскіх захопаў маёмасці звычайных грамадзян. Змаганне з гандлярамі і вытворцамі наркотыкаў Антон лічыць справай свайго гонару, бо “тыя вылюдкі – яны не толькі аб’явілі яму вайну на знішчэнне, а і нанеслі кроўную знявагу” [3, с. 28]. Усведамленне асабістай самотнасці і ўсеагульнай адзіноты чалавека ў глабальным маштабе прымусіла героя дапамагчы дзяўчыне Лідзе, ахвяры драпежных матываў наркадылераў і чорных рыэлтараў, якой пасля смерці бацькоў “прапанавалі абмяняць кватэру з даплатай, але яна не згадзілася, потым у яе жыцці аднекуль узнік гожа чорнавалосы хлапец гадоў дваццаці пяці, які пачаў выказваць ёй увагу, і аднойчы яна запрасіла яго да сябе... толькі потым даведалася, што падпісала нейкія паперы наконт кватэры...” [3, с. 25]. Такім чынам, вірус лепры, як адзнака савецкага мінулага героя, правакуе не столькі разбурэнне душы і цела героя, колькі робіць яго ваяўнічым змагаром са злом. Так, пісьменнік падкрэслівае, што ў сучасным быцці беларусаў спрацоўваюць, актывізуюцца праблемы, народжаныя ў мінулым, спрацоўвае міна запаволеннага дзеяння. А значыць, гісторыя і сучаснасць – адно цэлае ў эвалюцыі нацыянальнага быцця.

Рамац В. Марціновіча “Ноч” як узор апакаліптычнай фантастыкі – з’ява цікавая і неардынарная ўжо хаця б па той прычыне, што наша сучаснасць, у якой мы жывем, якую адчуваем зараз, у кантэксце кнігі – ужо гісторыя. Вось такая сінкрэтычная катэгорыя часу ў мастацкім тэксце В. Марціновіча. Апелуючы да тэзісу пра віртуальны характар нашай цывілізацыі, пра ўплыў працэсаў глабалізацыі на нацыянальнае быццё, В. Марціновіч стварае змрочную карціну магчымай нацыянальнай будучыні, дзе адзіным напамінам пра былых беларусаў з’яўляецца іх літаратурная класіка, што дабайна захоўваецца і выкарыстоўваецца ў якасці самага каштоўнага “прадукта”, сродка для паўнацэннага і даволі багатага, па мерках постапакаліптычнага Мінска, жыцця, і нацыянальная мова. З мінулага, дакладней з нашай сучаснасці, у твор прыйшлі праблемы вымірання вёскі, знікнення яе карэннага насельніцтва, адвучвання беларусаў ад працы на зямлі, культу матэрыяльнага і занябання духоўнага і інш. Складана ўявіць, каб сёння ў кніжнай краме, дзе паліцы не вытрымліваюць пад цяжарам кніг, былі б чэргі. В. Марціновіч, умела апелуючы да нацыянальных літаратурных традыцый (твораў В. Ластоўскага – “Лабірынты”, У. Караткевіча – “Дзікае паляванне караля Стаха”, “Чорны замак Альшанскі”, “Каласы пад сярпом тваім” і інш.) спрабуе абыграць сітуацыю, калі беларуская літаратурная класіка стала самым вялікім і духоўным здабыткам для народа, але ў амаль цалкам знішчанай цывілізацыі.

Віктар Марціновіч у межах фантастычнага жанру стварае свайго роду антыўтопію, г. зн. робіць праекцыю ў будучыню, абапіраючыся на рэаліі нацыянальнага быцця: адмаўленне ад мовы, культуры, глабалізацыя, засілле замежнага бізнесу, духоўны заняпад, канцэнтрацыя жыцця вакол мегаполісаў, рэгіёны, якія застаюцца сам-насам са сваімі праблемамі, абыякаваць да лёсу простага чалавека і інш.

Толькі ў канцы рамана “Ноч” пісьменнік звяртаецца да гістарычнага мінулага, у прыватнасці, да залатога перыяду беларускай гісторыі, часу Вялікага Княства Літоўскага, згадвае Радзівілаў, Валовічаў. Падобны сюжэтны ход падпарадкаваны думцы пра магчымасць шчаслівай будучыні для беларусаў, калі яны не адцураюцца ад нацыянальных духоўных каштоўнасцей, увасобленых у творы ў вобразе-сімвале бурштынавых Слёз Геліядаў: “Месцамі бурштын ляжаў шчыльна і свяціўся так, нібы пад вадой хаваліся цэлыя гарады з падсвечанымі праспектамі і плошчамі. На быстраку ягонае ззянне зацямнялася да бляклых водбліскаў... І толькі калі быстрыня выціскала човен да ўскрайку, рабілася бачна, што насамрэч бурштын спачывае глабока пад чорным люстрам. І ад паверхні яго аддзяляюць метры чысцоткага крышталю” [1, с. 408].

Такім чынам, ноч, паводле В. Марціновіча, – гэта не толькі стан усеагульнай цемры, атмасфера, якая паглынае і самога чалавека, і яго быццё, але і магчымасць адраджэння, аздараўляльнага сну, які можа прывесці да разумення неабходнасці зваротнага шляху. Галоўнае, каб чалавечыя душы не былі застуджаны ўсеагульным холадам, які ўмоўна паглынуў мегаполіс Мінск і звёў стан чалавечага жыцця да першабытнага, калі вогнішча можна і неабходна было раскладваць пасярод кватэры. Герою твора ўдалося захаваць цяпло душы і цвярозасць мыслення дзякуючы каштоўнаму духоўнаму скарбу – бібліятэцы з нацыянальных і сусветных кніжных рэліквій, якія ніколі не страцяць сваёй тэрапеўтычнай здольнасці для хворых душ і целаў.

Л. Рублеўская знарок белетрызуе гісторыю, каб зрабіць яе займальнай, цікавай для сучаснага чытача, “дадумвае” пэўныя гістарычныя падзеі і факты з мэтай абуджэння гістарычнай свядомасці і памяці суайчыннікаў, падсвечвае мінулым сучаснасць. Менавіта ў мінулым, на яе думку, складваўся не толькі генетычны код пэўнага роду, народа, нацыі, але і духоўна-маральны, было праграмавана духоўнае аблічча сучаснікаў. Паказальным у гэтым плане з’яўляецца цыкл твораў Л. Рублеўскай пра прыгоды Пранціша Вырвіча і Баўтрамея Лёдніка. Выкарыстоўваючы не вельмі пашыраны ў нацыянальным мастацтве слова сюжэт прыгодніцкага рамана, пісьменніца змагла ў яго лёгкай, забаўляльнай форме закрануць тыя важныя тэмы і вобразы, якія акрэсліваюць нацыянальную праблематыку сучаснага дня.

Найперш творы Л. Рублеўскай вызначаюцца арыгінальным падыходам да мінулага Беларусі: у іх прыгоды, подзвігі герояў выразна не суадносяцца з гістарычнай праўдай, што з’яўляецца ўсвядомленай творчай устаноўкай Л. Рублеўскай, якая такім чынам імкнецца разбурыць стэрэатып аб суцэльнай трагічнасці беларускай гісторыі XVIII ст. Але, разам з тым, па-за прыгодніцка-авантурным, займальным пластам твораў Л. Рублеўскай адчуваецца боль яе герояў і самога аўтара за лёс Беларусі, мінулае і сучаснае, за яе культуру і гісторыю: “1759 год ад Нараджэння Хрыстова, часіны смутныя, маскоўскія войскі раз’язджаюць па краіне, адны магнаты хаўрусуюцца з расейцамі, другія інтрыгуюць супраць, соймы зрываюцца адзін за адным... А суседзі, слабасць уладаў адчуваючы, не супраць зноў прайсціся па ліцвінскіх землях. Бо землі гэтыя – спакояк на скрыжаванні, здабываюць іх, як філасофскі камень, зацята, стагоддзямі, не шкадуючы сродкаў і жыццяў чалавечых, і калі б з костак і крыві вырасталі белыя дрэвы з чырвоным лісцем, як у бабулінай казцы, дык пушчы й лясы зямлі гэтай нагадвалі б чырвонае мора...” [2, с. 13]. Такім чынам, дакладныя гістарычныя факты суіснуюць у творы Л. Рублеўскай з яркім аўтарскім вымыслам. Дзякуючы своеасаблівым адступленням, якія фрагментарна прарываюцца праз вызначальную авантурна-прыгодніцкую плынь твора, ствараецца рэальная карціна быцця Рэчы Паспалітай і Беларусі ў яе складзе напрыканцы XVIII стагоддзя, калі яна, дзякуючы захопніцкай палітыцы суседзяў і міжусобнай барацьбе шляхты, нагадвала чырвоную і спакутаную пушчу, і робіцца праекцыя ў сучаснасць.

Сімвалам тагачаснай Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай і Беларусі сённяшняй, парадыгмай яе гістарычнага лёсу, у творах Л. Рублеўскай, на нашу думку, з’яўляецца вобраз Вараняці, Дзянісія, сябра Пранціша Вырвіча па семінары. Пісьменніца нібы малое не вобраз чалавека, а сімвалічны вобраз роднай зямлі: “...Над Вараняцем не здэкваўся толькі лянівы. А ён і слова нікому не скажа, толькі ўсімхаецца, вачасты, вастраносенкі, бледны, аж свіціцца... І не плакаў ніколі, і не скардзіўся... Затое ў вучобе – першы. Усе ці над кніжкай, ці над сшыткам угнецца, піша нешта, шкрэбае пяром... Адночы Пранцысь пабачыў, як некалькі студэнтаў прыціснулі Дзянісію да сцяны і пачалі яму “горб раўняць”. А той толькі глядзіць на ўсе вочы ды вусны падціскае, каб не крыкнуць...” [2, с. 20–21]. Невыпадкова аўтар адзначае, што Пранціш спачатку саромеўся прызнацца ў тым, што Вараня – яго сябар, баяўся, каб ніхто пра гэта не даведаўся. Пісьменніца нібыта робіць праекцыю ў сучаснасць, дзе прызнаваць сябе беларусам і гаварыць на мове беларусаў лічыцца амаль абразай і прадметам для сораму. Аналізуючы творчы досвед пісьменніцы ў кантэксте сучаснай беларускай гістарычнай прозы, даследчыца І. Шаўлякова меркавала, што пісьменніца звяртаецца да “падзей і людзей выключных, ахутаных арэолам не проста гераічным, але героіка-трагедыйным, ахвярна-пакутніцкім”, і падкрэслівала схільнасць Л. Рублеўскай да паказу свайго героя “ў канкрэтным гістарычным кантэксте” [4, с. 18].

Па-сучаснаму гучаць і высновы Л. Рублеўскай, прамоўленыя вуснамі Лёдніка, пра драматычныя вынікі барацьбы паміж беларускімі магнатамі за ўладанне рамфеей і каронай Рэчы Паспалітай: “...З чужымі гарматамі воля не прыходзіць... Калі маскоўцы бралі Магілёў – ключы ім месцічы паднеслі, таксама радаваліся прыходу праваслаўных братоў, ды атрымалі рабункі ды гвалт. І простыя мяшчукі знішчылі за ноч сем тысячаў чужацкіх жаўнераў – увесь гарнізон” [2, с. 48]. Такім чынам, нават у межах прыгодніцка-авантурнага твора пісьменніца знаходзіць магчымасць выказаць свае грамадзянска-патрыятычныя погляды.

У творах Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча створаны цэласны ў арганічным адзінстве мінулага і сучаснага, канцэптуальны вобраз Беларусі. Узнаўленне і сцвярджэнне нацыянальнай карціны свету ў творчасці Л. Рублеўскай, Ю. Станкевіча, В. Марціновіча адбываецца праз рамантызацыю і “дадумванне” самых невядомых перыядаў у айчынной старажытнай гісторыі і развіцці айчынай культуры, выяўленне паталагічных станаў у развіцці сучаснага грамадства з мэтай яго духоўнага аздаравлення, умоўна-фантастычную рэканструкцыю магчымай нацыянальнай і агульначалавечай будучыні.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Марціновіч, В. Ноч : раман / В. Марціновіч. – Мінск : Кнігазбор, 2018. – 412 с.
2. Рублеўская, Л. І. Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега : раман прыгодніцкі і фантазмагарычны / Л. І. Рублеўская. – Мінск : Рэдакцыя газеты “Звязда”, 2012. – 272 с.
3. Станкевіч, Ю. Шал : тэксты / Юры Станкевіч. – Мінск : Галіяфы, 2012. – 318 с.
4. Шаўлякова, І. Сапраўдныя хронікі Поўні : артыкулы і рэцэнзіі / Ірына Шаўлякова. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 184 с.

References

1. Marcinovich, V. Noch : raman / V. Marcinovich. – Minsk : Knigazbor, 2018. – 412 s. [In Blr].
2. Rubleuskaya, L. I. Avantury Prancisha Vyrvicha, shkalyara i shpega: raman prygodnicki i fantasmagarychny / L. I. Rubleuskaya. – Minsk : Redakcyya gazety “Zvyazda”, 2012. – 272 s. [In Blr].
3. Stankevich, Yu. Shal : teksty / Yury Stankevich. – Minsk : Galiyafy, 2012. – 318 s. [In Blr].
4. Shaulyakova, I. Sapravudnyya hroniki Pouni : artykuly i recenzii / Iryna Shaulyakova. – Minsk : Litaratura i Mastactva, 2011. – 184 s. [In Blr].